

TASAVVUFLA FELSEFE SARKACINDA BİR HECE ŞAİRİ RIZA TEVFİK BÖLÜKBAŞI

Talat ÜLKER

*Feylesof Rıza'yım dinsiz anlama,
Dini ben öğrettim kendi babama,
Her ipte oynadım cambazım amma,
Sırat köprüsünü geçemem hocam.*

Yenileşme, batılılaşma, millileşme fikir ve çabalarının Tanzimat'la başladığı kabul edilir. Milliyetçilik ve sosyal cemiyetçilik fikirleriyle beslenen dönemin fikri ve edebi faaliyetleri, bir taraftan İslam'ı, kültürel değerler içinde önemli bir öge olarak görmeyi diğer taraftan da milli tarihin mükteşebatı içinde yer alan malzemeyi modern yöntemlerle yeniden değerlendirmeyi içerir. Bu algılar zamanla tarih ve kültür araştırmalarının üzerine bina edilen, yenilgi psikolojisiyle maziye sığınma olgusuyla hızla topluma sirayet eden “Türklük Bilinci”ni şekillendirdi.

Bu bilincin hikâyeye, şiire geçmesi için şair ve yazarların en kısa yoldan milli ölçüye, milli meselelere, Türk tarihine, efsanesine, masalına, ananesine yönelmeleri gerekti. Bu çerçevede başlayan milli romantizm, “kültür ve sanatta ürünlerinde, dile bağlı yazılı kültürün yeniden biçimlendirilmesinde, vatan ve coğrafya algısında yepyeni yaklaşımlar ortaya konulmaya başlandı. Şiir yazmaya aruzla başlayan şairler, Ziya Gökalp'in fikirleri doğrultusunda, özellikle Mehmet Emin, Ömer Seyfettin ve Rıza Tevfik gibi öncü şair ve yazarların etkisiyle hece ölçüsünü ve konuşulan Türkçeyi kullanarak millî ve mahallî değerlerle örülü şiirler yazdılar. Bunların içinde şairane söyleyişlerle kalıcı izler bırakabilen ilk büyük hece şiiri Rıza Tevfik'tir:

*Hastayım, yalnızın, seni yanımda
Sanıp da bahtiyâr ölmek isterim.
Mahmûr ı hulyâyım; câm ı lebinden
Kanıp da bahtiyâr ölmek isterim.*

*Bir olmaz emelin düştüm peşine
Vuruldum hüsnünün şen güneşine
Elâ gözlerinin aşk ateşine
Yanıp da bahtiyâr ölmek isterim.*

*Tâliin kahrı var her hevesimde,
Boğulmuş figanlar titrer sesimde,
O nazlı ismini son nefesimde
Anıp da bahtiyâr ölmek isterim.*

Rıza Tevfik'in çocukluğu ve gençliği tekke ve saz şiiri geleneğinin canlı bir şekilde yaşandığı ortamlarda geçti. Tekke şiirini bu muhitlerde tanıma fırsatını bulan Rıza Tevfik, bir süre, yeni Türk şiiri vadisinde, Abdülhak Hamid'in, Tevfik Fikret'in tesirinde şiirler yazdıktan sonra 1905'ten itibaren hece vezniyle ve halk şiiri nazım şekilleriyle şiirler yazmaya başladı. Halk şiirinin teknik özelliklerini başarıyla kullanan, tasavvufi düşünceyi hem düşünce hem de ifade açısından ustalıkla içselleştiren Rıza Tevfik, çok başarılı nefesler, divanlar, koşmalar yazdı. Rıza Tevfik'in şiirleri, hece veznine, koşma ve nefes gibi halk şiiri nazım türlerine ilginin artmasını sağlamış, heceyle şiir yazma cereyanına yeni bir hız vermiştir. Nefeslerinde Batı felsefesiyle İslam tasavvufu arasında bocalayan bir arayış sezilse de koşmaları şiirimizin geleneği ihya eden en başarılı örnekleri arasında yer alır:

*Güzelim afetsin lakin ben sana
Divane olsam da âşık olmazdım.
Pek açık söylersem darılma bana
Âşık olsam bile sadık olmazdım.*

*Sen gibi şahbazlar semiz kaz arar.
Bilirim çok alık âşıkların var.
Ben bu koleksiyona girsem de naçar
Onların birine faik olmazdım.*

*Ben de senin gibi çapkınım biraz
İki cambaz aynı ipte oynamaz
Beni sevsen bile sen ey işvebaz
Ben o muhabbete layık olmazdım.*

Rıza Tevfik, sadece koşma ve nefesleri devam ettirmenin yolunu açmamış, Halk Edebiyatındaki herhangi bir türün şair ve yazarlar tarafından ele alınıp devam ettirilmesi çığırını da açmıştır. Bu açıdan bakıldığında Rıza Tevfik'in nefesleri, Orhan Seyfi'nin manileri, Faruk Nafiz'in destanları kadar edebiyatımızda geleneğin ihya ve inşası davasına hizmet etmiştir. Rıza Tevfik'in şiiri, hece ile yazan birçok şairden farklı olarak halk edebiyatında bazı şiir türlerinin tesirinde kalmaktan çok öteye geçmiş o türleri temsil eder hale gelmiştir. Rıza Tevfik'in açtığı çığır, geleneğe, kendi şahsiyetini, zevkini, birikimini de ilâve ederek onu devam ettirmedi:

*Hârâbat ehliyiz; bu bir âlemdir!
Şevk ile onda dem sürenlerdeniz,
Hesap sorma bizden; biz hayli demdir,
Defter-i a'mâli dürenlerdeniz!*

Şiirimizin; divan, saz ve tekke şiiri şeklinde tasnif edilmesi; Türk şiirinde tasavvufun sadece tekke şiirine ait bir tema olduğuna dair yanlış bir izlenimin yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Oysaki Batı tesirinde yeni bir evreye girinceye kadar Türk şiirinin tematik ana omurgasını tasavvuf oluşturmuştur. Mizacı ve hayatı bakımından tasavvufi anlayışa uzak olan şairlerin dahi şiirlerinde bu derunî temanın yansımalarını görmek mümkündür. Bunlardan biri de Rıza Tevfik'tir. Onun şiiri, başlangıcından itibaren felsefi ve mistik içeriği birlikte taşır. Onun şiirlerinde tasavvuf, metafizik ürperti ve endişeden daha çok mutlak hakikati arayış olgusuyla kendini gösterir. "Secde", "Balaban Dağları", "İssız Geceler" gibi şiirler, şairin hakikat arayışını yansımalarıyla vücut bulmuş eserlerdir. Şairin hakikat arayışı şüpheyi ve bilinemezliği geleneksel tasavvufi söylemle birleştirmesi şeklinde açığa çıkar. Rıza Tevfik'in Meşrutiyet'ten sonra yazdığı şiirlerini ihtiva eden *Serab-ı Ömrüm*'ün beşinci bölümünde yer alan nefesler, üslup itibarıyla tekke ve saz şairlerinin eserlerine benzese de özde farklıdır:

*Allah eve girmez sırr-ı mutlaktır,
Dört duvara secde kılan ahmaktır,
Hacc etmeden maksad gönül yapmaktır,
Sen de be hey nâdân gönül yapsana!*

Rıza Tevfik, tasavvufi kavramları çok yoğun olarak uğraştığı felsefi terimlerle karıştırır ve ortaya kendisine özgü bir söyleyiş çıkarır. Tasavvufa Batı felsefesinin penceresinden bakması bu dünya görüşüne ve mistik dünyaya ait kavramları gelenekten çok farklı anlamasına sebep olmuştur. Bu öyle farklı ve gelenekten o denli kopuk bir algıdır ki şairin; Tevfik Fikret'in, *Tarih-i Kadim*'ini tasavvufa göre yorumlamasını bile mümkün kılar. Tasavvufu, mistisizmle eşitleme Rıza Tevfik'in Batı düşüncesinde tasavvufu, tasavvufta Batı felsefesini bulmasına sebep olur. Rıza Tevfik'in şiirindeki tasavvuf, Batı felsefesi kaynaklı, geleneğe sadece şeklen bağlı ve son derece öznel bir yaklaşımdır. Böyle bakıldığında *Serab-ı Ömrüm*'ün bir bölümünü oluşturan "Nefesler" de, Rıza Tevfik'in Batı felsefesinden beslenmiş şahsi hal ve düşüncesinin, şeklen tasavvuf lisanıyla ifade edilmesi olarak değerlendirilebilir. Şairin tasavvufi meşrepler arasından Bektaşiliği tercih etmiş olması Batı felsefesinin bir gerçeğe bağlanamamış zihni karışıklığını en kolay bu yapı içerisine taşıyabilecek olmasındandır belki de. Bektaşî nefeslerinde görülen dinin zahiriyle ilgili serbest tutum, Rıza Tevfik'in şiirinde sadece zahire ait olmaktan çıkar batına da sirayet eder.

*Çöllerde dolaşıp seraba bakma!
Allah Allah! deyip sehâba bakma!
Tâlib-i hak isen kitâba bakma!
Okumak bilersen Kur'ân sendedir!*

Rıza Tevfik sadece şiiirleriyle değil, araştırmaları, derlemeleri, makaleleri ve polemikleriyle aydınların dikkatini Halk Edebiyatı üzerine çekmiştir. Halk şiiiri vadisinde yeni ve duru bir edebi gelenek başlatılmasında oldukça etkili olmuştur. Heceyle yazan şiiirlerin içinde mistik yanı ve dil kullanma becerisi bakımından en başarılılardan biri olan şiiir, koşmalarında, divanlarında, nefeslerinde gelenekte olduğu gibi 6+5 duraklı 11'li hece ölçüsünü kullanmıştır. 7'li ve 8'li ölçüleri birkaç şiiirde kullanan şiiirin birkaç şiiirinde de Mehmed Emin'in tesirinde kalarak 15'li hece veznini kullandığını görürüz. Gelenekle ilişkisini tesirden daha çok temsil bağlamında kuran Rıza Tevfik, yazdığı koşma, divan ve nefeslerde sadece ölçü ve kafiye şeması bakımından geleneği temsil etmemiş son dörtlüklerde tapşırma (mahlas) kullanarak geleneği ihya çabasını ortaya koymuştur.

Onun nefeslerinde Bektaşî geleneğini hem dini yorumlama tarzı hem de üslubu olarak etkin bir biçimde görebilmekteyiz. Divan ve koşma diye ayırdığı şiiirlerde aslında tek fark dörtlük sayısıdır. Koşmalarını üç dörtlük, divan adını verdiği koşmalarını ise dörtten fazla dörtlükten meydana gelmiş olmasıdır. Rıza Tevfik, dil ve üslup bakımından Servet-i Fünûn söyleyişleriyle Tekke şiiirlerinin ifade tarzını birleştirmiştir. Şekil olarak Tekke şiiirine bağlı olan “Nefesler” de, içerik Batı felsefesiyle yorumlanmış bir tasavvuf algısı olarak dikkat çeker. Koşma ve nefeslerin dili, devrin edebî dili ile saz şiiirlerinin dili arasında gider gelir.

*Yürü hey bi-vefa hercayı güzel!
Gönlüm o sevdadan vazgeldi geçti,
Soldu açılmadan gonca-i emel
Sonbahara erdik, yaz geldi geçti!*

Rıza Tevfik 'in halk şiiirine en fazla yaklaştığı şiiirleri, “Nefes”lerdir. Bu şiiirlerindeki imajlar umumiyetle tekke şiiirinden alınmış gibi gözükse de içerik açısından Batı felsefesi daha bakındır. Söyleyiş itibariyle Yunus'u hatırlatan mısraların içeriğinde bile batı felsefesini daha baskın olarak görürüz. “Gir gönül şehrine, dolaş bir kere” dizesinde gördüğümüz imaj Yunus'u çağrıştırırsa da birçok geleneksel söyleyişli şiiirinde oldukça şahsî, yeni, karmaşık imajlara yer verdiği şiiirleri de vardır.

*Söyle ey gençliğin tâc-ı gururu.
Nedendir ruhumun gizli sürürü?
Kumral saçlarının hande-i nuru
Mehtâb-ı hüsnünde hâle mi nedir?*

Rıza Tevfik, Türk düşünce tarihinde İslam tasavvufunu Batı felsefesi ve mistisizmiyle uzlaştırmaya çalışmış, pek çok çetrefil meseleye bir açıklama getirmeye uğraşmış önemli bir düşünürdür. Döneminde Filibeli Ahmed Hilmi, İsmail Fenni, Baha Tevfik, Celal Nuri, Dr. Abdullah Cevdet gibi Osmanlı entelektüel hayatının etkili ve ilginç simalarından biridir. Bir düşünür olmanın yanı sıra etkili bir muhalif, başarısız bir politikacı ve fikren ve bedenen sürgünler yaşamış güçlü bir şiiirdir. Sevr Anlaşması'nı imzaladığı ve Milli Mücadele aleyhine çabaladığı için ‘Yüzellilikler’ içinde yer aldı. Uzun yıllar dışarıda (Hicaz, Lübnan, Amerika ve Ürdün'de) yalnız ve sürgün bir entelektüel olarak yaşadı. Bu sürgün şiiir, sürgünde tattığı vatan hasretini heceyle yazdığı birçok şiiire yansıttı:

*Uçun kuşlar uçun! Burda vefa yok!
Öyle akar sular, öyle hava yok!
Feryadıma karşı aks-i sedâ yok!
Bu yangın yerinde soğuk kül vardır*

1939'da yurda döndü. Servet-i Fünuncularla çağdaş olan şiiir önce aruz, sonra heceyle şiiirler yazdı. Âşık ve Tekke şiiiri geleneğinden yararlandı. Felsefeye ilgisi, eğitim sistemimizde felsefenin yer alması çabaları, Darülfünûn'da felsefe hocalığı yapması nedeniyle "Feylesof Rıza" olarak anıldı.